

УДК 343.01

О. О. Книженко

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Розглянуто питання принципів кримінально-правової політики. Визначено, що в Україні реалізація кримінально-правової політики здійснюється з урахуванням принципу гуманізму, який визначає її напрями.

Останнім часом в Україні помітною стає тенденція не лише до гуманізації кримінального покарання, а й до пом'якшення кримінальної відповідальності в цілому. Достатньо хоча б пригадати підстави звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені в чинному Кримінальному кодексі України (надалі – КК України), які значно відрізняються від тих підстав, які передбачалися законодавством раніше. Окрім цього, змінюються методи врегулювання суспільних відносин, що також позначається на кримінальному законодавстві.

Вказане не можна вважати грою випадку, оскільки історичний аналіз розвитку кримінального права дає підстави стверджувати, що для еволюції покарання характерний рух його запобіжної сили від загрози суто фізичним впливом на особу, яка вчинила злочин, до різних видів морального примусу. Ж. В. Мандриченко із цього приводу цілком слушно відзначає, що інститут примирення є закономірним етапом розвитку генези кримінально-правових відносин: від таліона до обмеженого таліона, від обмеженого таліона до влади абсолюту, від абсолютної влади держави до гомеостазу приватних і публічних начал у кримінальному праві з приматом прав публічних [1, с. 196].

Вочевидь, це питання докорінним чином пов'язане з дією принципів кримінального права та цілей покарання, які знаходять своє відображення у кримінально-правовій політиці держави. Враховуючи Закон України від 15 квітня 2008 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної

© Книженко О. О., 2011

відповідальності» та Постанову Верховної Ради «Про повернення на доопрацювання проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України (відносно впровадження пробації)», які прийнято на підставі Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», Україна стала на шлях пошуку оптимальних заходів впливу на засуджених.

Враховуючи сказане, а також те, що цілі покарання закріплено в КК України, за мету цієї роботи обрано з'ясування принципів, які лежать в основі кримінально-правової політики України, оскільки саме вони визначатимуть напрями діяльності держави у протидії злочинності.

У юридичній літературі це питання є доволі дискусійним, оскільки, по-перше, КК України окремо не називає ані принципів кримінального права, ані принципів кримінальної відповідальності. По-друге, принципи кримінального права інколи ототожнюють з принципами кримінальної політики. Враховуючи головним чином тематичну спрямованість і обмеженість обсягу даної статті, вважаємо за можливе не зупинятися на детальному розгляді складових частин кримінальної політики, обмежившись тим, що вчені, які займалися розробкою цього питання, вказували, що кримінально-правова політика є частиною кримінальної політики держави [2, с. 272; 3, с. 5–28; 4, с. 24, 25; 5, 20; 6, с. 57]*.

Ю. Є. Пудовчкін та С. С. Пірвагідов, відзначивши, що принципи кримінальної політики – це такі вихідні соціальні вимоги, які визначають способи організації та функціонування як системи боротьби зі злочинністю в цілому, так і різних її підсистем, об'єднують їх до єдиної діючої структури, інтегрують різні процеси, що відбуваються в різних підсистемах, в одну основну тенденцію розвитку, що полегшує ефективність впливу на злочинність у бажаному для суспільства напрямку. А оскільки політика охоплює собою набагато ширший зміст, ніж поняття кримінального права, і вона не лише визначає кримінально-правові методи й засоби боротьби зі злочинністю, а й покликана вирішувати профілактичні завдання соціальними, організаційними, ідеологічними та іншими заходами, це дає підстави вважати, що принципами кримінальної політики є керівні ідеї,

* Однак В. В. Мальцев, спочатку визначивши складовими частинами кримінальної політики кримінально-правову, кримінально-процесуальну, пенітенціарну політику та попереджувально-профілактичну політику, у подальшому говорить про недоцільність виділення у політиці держави у сфері боротьби зі злочинністю її складові частини, оскільки вони є лише окремими напрямками єдиної кримінально-правової політики [2, с. 280].

загальні начала, властиві всім її напрямам, у тому числі кримінально-правовому [7, с. 72].

Однак у літературі наголошується також на тому, що принципи кримінальної політики збігаються в цілому за змістом із принципами кримінального права [6, с. 57].

Із такою позицією важко погодитися, оскільки кримінальна політика з кримінально-правовою політикою співвідносяться як загальне і окреме. До кола питань кримінально-правової політики належить встановлення заходів кримінально-правового впливу, криміналізація та декриміналізація діянь, пеналізація та депеналізація [2, с. 272; 8, с. 73]. До об'єктів кримінальної політики відносять не лише характер і зміст спеціальних заходів соціального попередження злочинів, а й структуру та форми організації органів кримінальної юстиції, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство, підзаконні нормативні акти, які стосуються питань протидії злочинності тощо [6, с. 57; 2, с. 237; 9; 10, с. 32].

Тому закономірно і практично доцільно говорити про принципи кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої політики [5, с. 31].

У доктрині кримінального права висловлено думку про те, що принципи кримінально-правової політики, закріплені у кримінально-правових нормах, є принципами кримінального права [5, с. 31; 7, с. 74], тому доцільний одночасний розгляд питання про їх зміст [5, с. 31].

На наш погляд, з таким положенням можна було би погодитися лише частково у застосуванні до держав із розвинутою системою законодавства. А якщо ці принципи не знайшли свого законодавчого закріплення, як це має місце в нашій державі, то можна говорити лише про принципи кримінально-правової політики або ж про принципи кримінального права в доктрині права. При цьому слід враховувати, що політика і право є взаємозалежними та взаємообумовленими поняттями, і не завжди керівні ідеї (принципи) знаходять своє законодавче закріплення.

Тому вважаємо більш обґрунтованою думку В. В. Мальцева, згідно з якою, представляючи правову ідеологію у сфері правосвідомості, кримінально-правова політика шляхом виявлення змісту принципів кримінального права, уточнення їх зв'язків із соціальною дійсністю впливає на формування ставлення до цих принципів з точки зору правової психології. Якщо ж політика здійснюється у розріз з вимогами соціальної справедливості та реаліями суспільного життя, то її вплив на правову психологію слабшає, і внаслідок цього стає непомітним її зв'язок з принципами кримінального права [2, с. 275].

Також слід погодитися із вказаним автором у тому, що принципи кримінального законодавства (об'єктивно призначені бути юридичною формою принципів кримінального права) своє правове вираження знаходять через кримінально-правову політику, по суті, виступаючи її вузловими, наріжними положеннями. Тому й усі суб'єктивні моменти такої політики (більш-менш адекватні соціальним реаліям) через принципи кримінального законодавства тією чи іншою мірою відбиваються як на суспільному сприйнятті принципів кримінального права, так і на практиці їх реалізації у праві [2, с. 275].

Далі В. В. Мальцев вказує, що реалізація кримінально-правової політики шляхом однойменних принципів відбувається, перш за все, тому, що віддзеркалення їх змісту в нормах кримінального законодавства якраз і є однією з найважливіших цілей діяльності держави у сфері кримінально-правової боротьби зі злочинністю. У той же час, хоча принципи кримінально-правової політики і кримінального права за змістом дуже близькі один до одного, відмінності між ними все ж таки існують. Принципи кримінального права є первинними. Принципам же кримінально-правової політики належить підпорядкована, службова роль, яка в цьому аспекті в тому й полягає, щоб точніше і повніше відобразити зміст принципів кримінального права в кримінальному законодавстві [2, с. 275].

Останній висновок зазнав критики з боку науковців. Зокрема, Ю. Є. Пудовочкін та С. С. Пірвагідов стверджували, що зведення значення принципів кримінально-правової політики винятково до обслуговування принципів права є приниженням їх ролі до посередника між принципами права і законодавства і є не зовсім правильним. Обґрунтовували вони свою думку тим, що політика і право – взаємопов'язані явища, які існують тільки в державно впорядкованому суспільстві. Навряд чи можна стверджувати, що право з його принципами є первиннішим за політику. Правотворчість і правозастосування є формами реалізації кримінально-правової політики держави, а тому з'ясовувати первинність права або політики не цілком коректно. Принципи кримінально-правової політики з'являються там і тоді, де і коли виникає потреба вирішувати проблему запобігання злочинності за допомогою нормативних приписів органів державної влади, кримінального права [7, с. 74]. Однак автори згодні з тим, що принципами кримінального права слід визнавати закріплені у правових нормах принципи кримінально-правової політики, які визначають зміст і напрями кримінального права [7, с. 74].

Аналізуючи окреслену дискусію, відзначимо, що в літературі запропоновано декілька підходів. Так, ученими-криміналістами

обстоюється думка, що оскільки кримінально-правова політика існує на перетині правової політики та політики у сфері протидії злочинності, то можна стверджувати, що принципи кримінально-правової політики мають походження як від принципів правової політики, так і від принципів протидії злочинності в Україні [4, с. 41].

Також було висловлено думку, що на підставі кримінальної політики визначаються принципи застосування кримінального закону та інших засобів боротьби з антигромадськими проявами [9, с. 13].

Однак М. Й. Коржанський принципами «уголовного»^{*} права називає визнані загальні й найважливіші положення (засади) «уголовно-правового» регулювання, якими визначаються основні завдання «уголовного» законодавства, стратегія і тактика «уголовної» політики держави, головні засоби та шляхи її реалізації, які безпосередньо передбачені законом або прямо з нього випливають та мають конкретне практичне спрямування, виконують регулятивну функцію [11].

Розглядаючи питання про принципи кримінального права, В. О. Гацелюк вважає, що вони мають подвійну природу: об'єктивну та суб'єктивну. Вказуючи на їх об'єктивність, В. О. Гацелюк підтримує думку М. О. Беляєва: об'єктивність принципів полягає в тому, що в них віддзеркалюються об'єктивно діючі закономірності розвитку суспільства, реально існуючі суспільні відносини, зумовлені рівнем розвитку продуктивних сил [12, с. 24]. Що ж до суб'єктивності, то такої властивості принципам надає те, що вони є в першу чергу результатом соціальної та згодом юридичної практики, яка вже не тільки відображає соціальні закономірності, але й уявлення, міркування, сподівання людей – учасників цих відносин [12, с. 31].

Вчений визначає принципи кримінального права як «спрямовані на вирішення завдань кримінального права найбільш загальні положення, закріплені кримінальним законодавством, які виражають соціальну обумовленість кримінального закону, визначають структуру та зміст кримінального права, відображають його метод, виступають у вигляді нормативної основи регулювання кримінально-правових відносин, відображають рівень суспільної правосвідомості» [12, с. 32].

Таким чином, саме принципи кримінального права є основними засадами, керівними ідеями, які визначають зміст і спрямованість кримінально-правової політики. До їх кола належать законність, рівноправність перед законом, гуманізм,

^{*} Цей автор обстоює дискусійну думку, що слід вживати термін «уголовне право», а не кримінальне [11, с. 69].

справедливість, відповідальність за наявності вини, демократизм, невідворотність кримінальної відповідальності, індивідуалізацію кримінальної відповідальності та покарання, принцип особистої відповідальності.

Вказані вище нормативно-правові акти свідчать, що на сьогодні пріоритетні напрями реалізації кримінально-правової політики в Україні ґрунтуються в першу чергу на принципі гуманізму.

Список літератури: 1. Мандриченко Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : [монографія] / Ж. В. Мандриченко. – О. : Фенікс, 2009. – 228 с. 2. Мальцев В. В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности / В. В. Мальцев. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 694 с. 3. Основные направления борьбы с преступностью / под ред. И. М. Гальперина, В. И. Курляндского. – М. : Юрид. лит., 1975. – 176 с. 4. Митрофанов А. А. Основні напрями кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація / А. А. Митрофанов. – О. : Вид-во Одес. юрид. ін-ту НУВС, 2004. – 132 с. 5. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути её реализации / Н. А. Беляев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1986. – 176 с. 6. Уголовное право. Актуальные проблемы теории и практики: сб. очерков / под ред. В. В. Лунева. – М. : Юрайт, 2010. – 779 с. 7. Пудовочкин Ю. Е. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств / Ю. Е. Пудовочкин, С. С. Пирвагидов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 297 с. 8. Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини / П. Л. Фріс. – Надвірна : Вид-во ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2009. – 168 с. 9. Курляндский В. И. Предмет уголовной политики и основные направления её изучения / В. И. Курляндский // Основные направления борьбы с преступностью / под ред. И. М. Гальперина и В. И. Курляндского. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 5–28. 10. Босхолов С. С. Основы уголовной политики: конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты / С. С. Босхолов. – М. : Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 1999. – 293 с. 11. Коржанський М. Про принципи уголовного права України / М. Коржанський // Право України. – 1995. – № 11. – С. 69. 12. Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) : [монографія] / В. О. Гацелюк. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – 280 с.

Надійшла до редколегії 30.05.2011

Рассмотрен вопрос принципов уголовно-правовой политики. Установлено, что в Украине реализация уголовно-правовой политики осуществляется с учётом принципа гуманизма, который определяет её направления.

Principles of criminal and legal policy are considered. It is established that realization of a criminal and legal policy in Ukraine is carried out by the principle of humanism, which defines its directions.